

**Kütüphanecilik ve Bilgi Bilimi Alanında Yayımlanan Bilimsel
Makalelerde Serbest Erişimli Bilgi Kaynaklarının Kapsamı**

*Scope of Freely Available Information Resources in Peer-Reviewed Articles
Published in Library and Information Sciences*

Neslihan ER-KOÇOĞLU

Makale Bilgisi / Article Information

Bu makaleye atıf yapmak için/ To cite this article:

Er-Koçoğlu, N. (2021). Kütüphanecilik ve bilgi bilimi alanında yayımlanan bilimsel makalelerde serbest erişimli bilgi kaynaklarının kapsamı. *Bilgi Dünyası*, 22(2), 329-349. doi: 10.15612/BD.2021.641

Makale türü / Paper type: Hakemli / Refereed

Araştırma Makalesi / Research Article

Doi: 10.15612/BD.2021.641

Geliş Tarihi / Received: 09.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 23.12.2021

Elektronik Yayınlanma Tarihi / Online Published: 31.12.2021

İletişim / Communication

Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği / University and Research Librarians Association

Posta Adresi / Postal Address: Marmara Sok. No:38/17 06420 Yenışehir, Ankara, TÜRKİYE/TURKEY

Tel: +90 312 430 03 61; Faks / Fax: +90 312 430 03 61; E-posta / E-mail: bilgi@bd.org.tr

Web: <http://www.bd.org.tr/index.php/bd/index>

Kütüphanecilik ve Bilgi Bilimi Alanında Yayımlanan Bilimsel Makalelerde Serbest Erişimli Bilgi Kaynaklarının Kapsamı

Neslihan ER-KOÇOĞLU*

Aaron Swartz'ın anısına...

Öz

Web'de özgürce ve herhangi bir bedel ödemeksizin erişilebilen serbest erişimli bilgi kaynakları bilimsel iletişim sürecinde etkisini gün geçtikçe artırmaktadır. Bu etkinin nasıl ve hangi düzeyde olduğunu izlemek son derece önemlidir. Bu bağlamda çalışmada serbest erişimli kaynakların Kütüphanecilik ve Bilgi Bilimi (KBB) alanındaki ideal kullanımını somut olarak saptamak amaçlanmıştır. KBB alanında yayıncılık faaliyetlerini sürdüren Bilgi Dünyası (BD) ve Türk Kütüphaneciliği (TK) dergilerinin 2015-2019 yıllarını kapsayan beş yıllık zaman diliminde yayımlanan 99 hakemli makalenin (47 BD, 52 TK; 11 İngilizce, 88 Türkçe) kaynakçalarındaki 4384 kaynağın atıf analizi gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada her bir kaynağın Web üzerinde serbest erişimi Google ve Google Akademik aracılığıyla sorgulanmıştır. Bulgular, tanımlayıcı istatistiklerle ve görselleştirilerek sunulmuştur. Gerçekleştirilen atıf analizi bağlamında kaynakların %65'ine serbest erişimin olası olduğu saptanmıştır. Bulgulara dayalı olarak ilgili veri seti bağlamında en fazla "makaleler", "diğer kaynaklar" ve "toplantı kaynakları"na; en az ise sırasıyla "hukuki kaynaklar", "kitaplar" ve "raporlar"a serbest erişim sağlanabilmiştir. Atıflarda toplamda ve serbest erişimli olarak kaynakların çoğunlukla İngilizce dilinde olduğu, onu Türkçenin izlediği bulgulanmıştır. Sonuç olarak serbest erişimlilik durumu ile dergiler, yıllar ve bilgi kaynağı türleri arasında bağımlı bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmanın özgün yanı, ulusal literatürde açık erişimli yayın yaşamını benimsemiş iki hakemli dergideki bilimsel makalelerde kullanılan kaynakları, serbest erişimlilik açısından türleri ve dilleri bağlamında kapsamlı biçimde kategorize ederek serbest erişimin bilimsel iletişim sürecindeki olası katkısını somut olarak ortaya çıkarmış olmasıdır. Bu araştırma, ilgili örneklem bağlamında yalnızca serbest erişimli kaynakların bilimsel iletişime katkısını ideal olarak ortaya koymaya çalıştığından, gelecekte ulusal çapta ve daha büyük bir örneklemele bu araştırmayı tamamlayacak biçimde hem kütüphanelerin hem de serbest erişimli kaynakların bilimsel iletişim sürecindeki katkısını saptayan karşılaştırmalı çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Anahtar sözcükler: Açık erişim, Bilgi Dünyası, bilimsel iletişim, Google, Google Akademik, Kütüphanecilik ve Bilgi Bilimi, Türk Kütüphaneciliği, serbest erişimli bilgi kaynakları.

* Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, er.nslhn@gmail.com

Scope of Freely Available Information Resources in Peer-Reviewed Articles Published in Library and Information Sciences

Neslihan ER-KOÇOĞLU*

In memory of Aaron Swartz ...

Abstract

Freely available information resources, which can be accessed freely and without paying any price on the Web, are increasing their effect in the scientific communication process day by day. It is extremely important to observe how and at what level this effect occurs in this study. It is aimed to determine concretely the ideal contribution of them to the field of Library and Information Sciences (LIS). Citation analysis of 4384 references in the bibliography of 99 (47 BD, 52 TK; 11 English, 88 Turkish) peer-reviewed articles published in the five-year period covering the years 2015-2019 of Information World and Turkish Librarianship journals, which continue their publishing activities in the field of LIS, has been carried out. In this study, the availability of each resource on the Web was searched through Google and Google Scholar. Findings are presented with descriptive statistics and visualization. In the context of the citation analysis carried out, it was determined that 65% of the resources were accessed as freely available. Based on the findings, the most "articles", "other resources" and "meeting resources" were accessed as freely in the context of the relevant data set; "legal sources", "books" and "reports" were determined as the least accessed sources, respectively. It has been found that the total and freely available information resources in the citations are mostly in English, followed by Turkish. As a result, it has been revealed that there is a dependent relationship between freely available status and journals, years, and types of information resources. The original aspect of the study is that it tried to present the possible contribution of free access to the scientific communication process by comprehensively categorizing the sources used in refereed articles in two peer-reviewed journals that adopted open access publication life in the national literature in terms of freely availability in terms of types of information resources and languages. Since this research ideally tries to reveal the contribution of freely available information resources to scientific communication in the context of this sample, it is recommended to carry out comparative studies that determine the contribution of both the libraries and freely available information resources to scientific communication process with a national and larger sample to complete this research in the future.

Keywords: *Open access, Information World, scientific communication, Google, Google Scholar, Library and Information Science, Turkish Librarianship, freely available sources.*

* Research Assistant, PhD., Ankara University, Faculty of Languages and History-Geography, Department of Information and Records Management, er.nslhn@gmail.com

Giriş

İnternet, insan yaşamının her alanına etki etmiştir. İnternet ve Web aracılığıyla çevrim içi kaynaklara ve bilgiye ücretsiz erişim, açık erişim hareketi ile bilimsel yayınlarda da ivme kazanmıştır. Bireylerin hem gündelik hem akademik yaşamlarında çevrim içi kaynaklara sıklıkla başvurması onların bilgi pratiklerini de şekillendirmektedir. Günümüzde araştırmacılar bilimsel çalışmalarını açık erişim ve Web olanakları sayesinde kişisel sitelerinde, kurumsal arşivlerde, açık erişim sistemlerinde, akademik sosyal ağlarda, yayıncıların yayın sayfaları gibi çeşitli platformlarda okurların ve araştırmacıların erişimine özgürce sunabilmektedir. "Bilimsel literatürün internet aracıyla finansal, yasal ve teknik bariyerler olmaksızın, erişilebilir, okunabilir, kaydedilebilir, kopyalanabilir, yazdırılabilir, taranabilir, tam metne bağlantı verilebilir, dizinlenebilir, yazılıma veri olarak aktarılabilir ve her türlü yasal amaç için kullanılabilir olması" (Budapest Open Access Initiative, 2002; Budapeşte Açık Erişim Girişimi, 2002) olarak tanımlanan açık erişimin rolünü daha da güçlendirmek için Plan S ile yola devam edilmektedir. 4 Eylül 2018'de, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Araştırma Konseyinin desteğiyle bir grup ulusal araştırma fonu kuruluşu, araştırma yayınlarına tam ve anında açık erişimi gerçeğe dönüştürmek için cOAlition S'i başlatmıştır (About, t. y.). cOAlition S tarafından geliştirilen Plan S, 2021 tarihinden itibaren ulusal, bölgesel ve uluslararası araştırma konseyleri ve finansman kuruluşları tarafından sağlanan kamu veya özel hibeler tarafından finanse edilen araştırmalardan elde edilen sonuçlara ilişkin tüm bilimsel yayınların, açık erişim dergilerinde, açık erişim platformlarında ambargo olmadan kullanılabilir olması gerektiğine işaret etmektedir (About, t. y.). Böylelikle açık erişimin yaygınlaştırılmasının önündeki ticari engellerin aşılması amaçlanmaktadır. Çünkü yayınlara ticari erişimin, bilim etiğine uygun olmadığı; artık bu düzenin hüküm sürmesi için herhangi bir gerekçe olmadığı; bu nedenle abonelik temelli bilimsel yayıncılık modelinin, varyantları da dahil olmak üzere, sona erdirilmesi ve bilime herkesin erişmesi gereklidir (Schiltz, 2018). Ayrıca bu durum birikimlilik ve sistematiklik ilkelerine göre ilerleyen bilimin özüne aykırı görünmektedir. Prosser'in (2005, s. 6) belirttiği üzere bilimsel gelişmeler, araştırma sonuçlarının etkili iletişimine dayanmaktadır; bir başka ifadeyle keşiflerin geniş çapta yayılmasını gerektirir. Böylece diğer araştırmacılar daha önce gerçekleştirilen bilimsel çalışmalara dayanarak sürekli genişleyen bir bilimsel bilgi birikimine katkıda bulunabilir.

Tonta ve diğerleri (2007, s. 1), bilim insanlarının kişisel Web siteleri, dijital üniversite arşivleri veya büyük bilimsel kurumların elektronik baskı arşivleri aracılığıyla bilimsel ve entelektüel çalışmaların açık erişimli olarak bulunabilirliğinin bilimsel iletişim süreci üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Brody'nin (2004, s. 4) vurguladığı üzere çevrim içi çağda araştırma topluluğu -yazarlar, onların kurumları ve fon sağlayıcılarının- çalışmalarının tam metinlerini Web üzerinde kendi kendine arşivleyerek dergi makalelerine açık erişim sağlamanın büyük yararının da farkındadır. Öte yandan internet ortamında kişisel arşivleme yoluyla araştırmacıların bilimsel çalışmalarını ücretsiz bir şekilde okurun hizmetine sunduğu kişisel sayfaları dışında akademik sosyal ağlara kişisel kopyalarını yükledikleri görülmektedir. Manca (2018, s.

1), ResearchGate ve Academia'nın bilimsel iletişim için en popüler akademik sosyal ağ siteleri olduğunu; akademik sosyal ağların yeni bilimsel pratiklere ve onların itibarını inşa etme, sürdürme ve artırma potansiyeline yönelik büyük ilgi gördüğünü belirtmiştir.

Açık erişimin sunduğu olanakların yanı sıra bilimsel iletişim sürecinde Gerilla Açık Erişim Manifestosu (Swartz, 2008) ve etkisini gittikçe artıran LibGen, Sci-Hub gibi gölge/korsan dijital kütüphaneler büyük tartışmaları beraberinde getirmektedir. Himmelstein ve diğerleri (2018), bu gelişmelerle birlikte Sci-Hub'ın veri tabanının Crossref'e kayıtlı 81,6 milyon akademik makalenin %68,9'unu ve ücretli erişim dergilerinde yayımlanan makalelerin %85,1'ini içerdiğini; artık böylelikle neredeyse tüm bilimsel literatüre internet bağlantısı olan herkesin ücretsiz erişebileceğini ve bu durumun ücretli erişim (abonelik) modelinin sürdürülemez hale gelebileceğini düşündürdüğünü ifade etmiştir. Sci-Hub'ın atıflara etkisini gösteren çalışmalar da literatürde yerini almaktadır. Örneğin; Corra ve diğerleri (2020, s. 1), ekonomi, tüketici araştırması, sinirbilim ve multidisipliner araştırmalar alanlarında önde gelen 12 dergiden alınan verileri kullanarak, Sci-Hub'dan indirilen makalelerin Sci-Hub'dan indirilmeyen makalelere göre 1,72 kat daha fazla atıf aldığını belirtmişlerdir. Prosser (2005, s. 6), internet çağının, araştırmalara herkesin erişebilmesi için daha önce hayal bile edilmeyen fırsatlar sunduğunu; ancak mevcut iş modellerindeki abonelik vb. durumlarının bu süreci yavaşlattığını, kaynaklara erişimde engel yaratıp bilimsel iletişimde verimsizliğe yol açtığını belirtmektedir. Duić (2019), Web'de bulunan bilimsel bilginin araştırmacılar için önemli bir kaynak haline geldiğini; Hırvatistan'da gerçekleştirdiği bir çalışmada bilim insanlarının çoğunun bilimsel çalışmalara erişmek için öncelikle ulusal Web portallarını, sonrasında uluslararası hukuk portallarını, üçüncü sırada ise şaşırtıcı olan ve aslında şaşırtmayan sonuç olarak gölge/korsan dijital kütüphaneleri kullandıklarını saptamıştır. Ayrıca süreç, artık yalnızca belirli ilkelere göre erişime açılan, açık erişimli çalışmalar dışında herhangi bir telif izni vs. olmadan da kaynakları paylaşma sunan siteler dolayısıyla çetrefilleşmektedir.

Web'de niceliği gün geçtikçe çoğalan bilgi ve bilgiye ücretsiz erişimi sağlayan yasal ve yasal olmayan platformlar serbest erişimli kaynak oranını gittikçe artırmaktadır. Dolayısıyla araştırmacılar, literatürdeki çalışmaların bulgularında da görüldüğü üzere kaynaklara erişim için gölge kütüphaneleri bile tercih etmekte; kaynaklara nereden, nasıl eriştikleriyle değil onlara erişip erişmedikleriyle ilgilenmektedir. Bu bağlamda internet üzerinden Web'de ücretsiz ve hiçbir abonelik gerektirmeden herkesçe ulaşılabilen serbest erişimli bilgi kaynakları karşımıza çıkmaktadır.

Görüldüğü üzere çağın getirdiği olanaklarla ve açık erişim girişimiyle hızla gelişen bilgi paylaşım ortamları bilimsel iletişimde etkisini göstermesiyle bireylerin bilgi pratiklerini ve bilimsel iletişim sürecini derinden etkilemiştir. Bireyler gündelik ve bilimsel bilgi gereksiniminde genel ve akademik arama motorlarına yönelerek çalışmalarını yürütmekte ve istedikleri çoğu kaynağa serbestçe, ücretsiz olarak ve zaman yitirmeden Web üzerinden erişebilmektedir. Serbestçe erişilebilen kaynaklar, Web'de ücretsiz, özgür zamanda ve anonim olarak erişebildiğimiz bütün bilgi kaynakları olarak tanımlanabilir.

Bu kaynakların içerisinde telif hakkı vb. gibi durumlara dikkat edilmeyen büyük gölge kütüphanelerin sunduğu içerik de yer almaktadır.

İlgili Literatür

Web ortamında hızla artan bilgi hacmi ve serbest erişimli bilgi kaynakları, bireylerin gündelik ve akademik yaşamlarındaki bilgi pratiklerini de dönüştürerek onları bu süreçte çoğunlukla arama motorlarını kullanmaya yöneltmiştir. Şubat 2012'de yapılan bir Pew internet araştırması, yetişkinlerin %91'inin Web'de bilgi bulmak için arama motorlarını kullandığını; en sık olarak Google'ı (%83) tercih ettiklerini ortaya koymuştur (Purcell vd., 2012). Arama motorları yalnızca gündelik yaşamda değil, bilimsel iletişim sürecinde literatür taramasında da son derece yaygın biçimde kullanılmaktadır. Jamali ve Asadi (2010), Londra'daki bir üniversitede Fizik ve Astronomi Bölümünde yaptıkları bir araştırma sonucunda probleme özgü bilgi aramak için en çok kullanılan aracı Google olduğunu; Wu ve Chen (2014) de Ulusal Tayvan Üniversitesindeki yüksek lisans öğrencileri ile görüşme gerçekleştirdikleri çalışmalarında, öğrencilerin Google Akademik'in kullanılabilirliğini kütüphane veri tabanlarına tercih ettiğini saptamışlardır. Sennema (2019, s. 2) ise kütüphanelerin kendi sistemi yerine öğrencilerin Google'ı kullanmasını kolay bulmalarının tuhaf olduğunu belirtmiştir. Bu durum kütüphaneciler tarafından ne kadar tuhaf bulursa da bireylerin bilgi pratiği örüntülerinde büyük bir değişimi de beraberinde getirmiştir. 2020 yılında yapılan başka bir araştırmada (Martín-Martín vd., 2020), Google Akademik'in halâ en kapsamlı kaynak olduğu ve Google Akademik'in, çoğu diğer kaynaklarda bulunmayan tüm alıntılarının %88'ini ve geri kalan kaynaklardaki neredeyse tüm alıntılarını (%89-94) bulduğu saptanmıştır. Ayrıca kullanıcıları arama motorlarına iten faktör yalnızca ücretsiz erişim değildir. Çünkü kütüphane kataloglarından ve bütünleşik keşif sistemlerinden açık erişimli akademik yayınlar kolayca bulunamamaktadır. Örneğin; McCollough (2017), bu duruma işaret ederek açık erişimli akademik yayınların (özellikle monografların) kütüphane kataloglarında kolayca keşfedilemediğini ve kullanıcıların bu konudaki çalışmalara erişmek için Google Akademik gibi başka bilgi erişim sistemlerine yöneldiğini belirtmektedir. Martín'in (2010, s. 196) belirttiği üzere, materyallerin satın alınması ve kiralanması yoluyla geleneksel kütüphane erişimi ve veri tabanlarının kullanımı devam edecek olsa da akademik kaynaklara serbest ve açık erişim artmaktadır. Web üzerinde elverişli şekilde erişilen bilgi, öğrencileri kütüphane kullanmaya ve kaliteli bilgileri aramaya daha az eğilimli hale getirmektedir (Rempel ve Cossarini, 2013, s. 52). Dolayısıyla kullanıcıların bilgi davranış pratikleri, bilimsel iletişim sürecini de derinden etkilemektedir.

İnternet ve Web'in bilgiyle ilgili bütün süreçlerde özellikle bilimsel iletişim sürecinde etkisini ölçmeye yönelik araştırmalar, yukarıda değinilen durumları da kapsayan birçok neden dolayısıyla gün geçtikçe artmaktadır. Literatürde, Web kaynaklarının URL'lerine erişimi değerlendirmeye yönelik çalışmalar (Casserly ve Bird, 2003; Davis ve Cohen, 2001; Dellavalle vd., 2003; McCown vd., 2005; Saberi ve Abedi, 2012; Vaughan ve Shaw, 2003) olduğu gibi Web kaynaklarının kapsamına ve katkısına yönelik

çalışmalar da bulunmaktadır. Zhang (1998), internet tabanlı elektronik kaynakların 1994-1996 zaman diliminde KBB alanında bilimsel iletişime katkısını saptamak için atıf analizi gerçekleştirmiştir. Çalışmada basılı kaynakların etkisiyle karşılaştırıldığında, e-kaynakların resmi bilimsel iletişim üzerindeki etkisinin, alıntı yapılan e-kaynaklarla ölçüldüğünde küçük olduğu ve yıllar içinde gözle görülür bir etki artışı olsa da kayda değer ölçüde artmadığını saptamıştır. Çalışmanın yapıldığı yıl ve kapsadığı zaman dilimi dikkate alındığında, araştırmalarda elektronik kaynak kullanımının arttığını vurgulayan bulgular daha önemli hale gelmektedir. Maharana ve diğerleri (2006), benzer şekilde çalışmalarında Hindistan'da KBB alanında Web kaynaklarının bilimsel kullanımını saptamaya yönelik atıf analizi gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmada, Hindistan Bilgi Bilimi Derneği Ulusal Konferansında (SIS-2005) yayımlanan 95'in üzerinde bilimsel makaleye yayılmış 292 Web atfının (%34,88) bulunduğu saptanmıştır. Rather ve diğerleri (2006, s. 5), biyoteknoloji alanında açık erişimli dermeyi arama motorlarının kapsamasına yönelik keşif çalışması yürütmüşlerdir. Bu kapsamda 210 makale DOAJ (Directory of Open Access Journals) dermesinden seçilmiş; Google ve Scirus'ta aramalar yapılmıştır. Araştırma bulguları, Google'da kaynakların %76,67'sine, Scirus'ta ise yalnızca %38,10'una erişildiğini göstermiştir. Norris ve diğerleri (2008) Google, Google Akademik, OAlster ve OpenDOAR'da, ekoloji, ekonomi ve sosyoloji konularında depolanan hakemli makalelerinin açık erişim sürümlerini bulmaya çalışmıştır. Araştırmada 2.519 makaleden 967'sinin dünya çapında ağ üzerinde açık erişim versiyonlarına sahip olduğu bulunmuştur. Google ve Google Akademik'in bunların %76,84'ünü bulduğu, OpenDOAR ve OAlster sonuçlarının ise hayal kırıklığı yarattığı, bununla birlikte bazı iyileştirmeler kaydedildiği belirtilmiştir. Kullanıcıların açık erişimli makaleleri ararken bile Google ve Google Akademik'i kullanma eğiliminde olması araştırmada dikkat çekici bir diğer bulgudur.

Literatürde, açık erişimin Wikipedia gibi sistemlere katkısını saptamaya çalışan araştırmalar da yer almaktadır. Örneğin; Willinsky (2007), açık erişim araştırmalarının Wikipedia'ya katkısını saptamak amacıyla Wikipedia makalelerinde ne ölçüde kaynak kullanıldığını ve bunların ne kadarına erişimin sağlandığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışmada 168 referans 100 ansiklopedi maddesi örneklem olarak seçilmiştir. Kaynaklardan yalnızca %2'sinin açık erişim araştırmalarına bağlantı sağladığı görülmüştür. Bununla beraber 20 Wikipedia girişinden oluşan bir alt kümede Google Akademik ve diğer arama motorlarında çalışmaların %60'ına açık erişimli olarak erişildiği bulgulanmıştır. Archambault ve diğerleri (2014) ise çalışmalarında 1996-2013 zaman diliminde yayımlanmış bilimsel yayınların erişilebilirliğini değerlendirmiştir. Grigas ve diğerleri (2017), Web'de serbestçe erişilebilen kaynakların bilime katkısının ele alan bir çalışma yürütmüşlerdir. Bu çalışmada Vilnius Üniversitesinde 2014 yılı sonunda savunulan toplam 39 tez seçilmiştir. Kütüphane dermesi ve abone olunan veri tabanlarının, doktora tezlerinde kullanılan tüm bilgi kaynaklarının %80'ini kapsadığı, tüm bilgi kaynaklarının ortalama yarısından fazlasına (%57) ise ücretsiz olarak veya kütüphane desteği olmadan erişilebiliyor olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde Gürdal Tamdoğan (2013), kütüphanenin yarattığı değeri saptamak amacıyla kütüphanenin

basılı ve elektronik (veri tabanları dahil) kaynaklarından ne ölçüde yararlandığını dokümanter ispat yöntemiyle saptamaya çalışmıştır. Çalışmada, atıfların yaklaşık %50'sinin kütüphane dermesinde bulunduğu saptanmıştır. Geri kalan %50'lik kısımda kütüphane kaynaklarından yararlanılmadığının saptanmış olması ilgi çekici bir bulgudur. Güngör (2020) ise açık erişimli kaynakların Türkiye'de KBB alanında etkisini ölçmek için Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalında 2008-2018 zaman diliminde üretilmiş tezlerde açık erişimli kaynak kullanımının kapsamını, açık erişim sistemleri ve Google Akademik gibi sistemler üzerinde sorgulamıştır. Çalışma bulgularından yazarların tezlerindeki açık erişimli kaynak kullanımının %61 ile önemli bir orana sahip olduğu saptanmıştır.

Literatürde görüldüğü üzere bilimsel çalışmalarda serbest ya da açık erişimli çalışmaların kullanımı ya da kapsamı ciddi ölçüde kendini göstermektedir. Ancak Tonta (2019), Türkiye'de üniversitelerin elektronik yayınlara/dergilere erişim için büyük miktarda ödemeler yaptığını; bu ödemeler yapılırken açık erişim ve makale işlem ücretlerinin pazarlığın henüz bir parçası olmadığını, dünya bilim çevrelerinin tartıştığı konuları Türkiye'deki üniversitelerin neredeyse hiç tartışmadığını (örneğin Plan S) önemle vurgulamaktadır. 2021 yılına geldiğimizde Türkiye'de de bu konuda gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin; ANKOS ile Cambridge University Press arasında "Oku ve Yayımla" anlaşması imzalanmıştır (ANKOS Web, 2021). Küresel çapta yaygınlaşmaya başlayan bu anlaşmalara olumsuz bir yaklaşım sergileyen Pooley (2020), anlaşmaların dünyanın kuzeyinde (Global North) açık erişim hizmetini kolaylaştırırken, yayın ücretlerini karşılamak için gereken fonlara erişime dayalı iki aşamalı bir bilimsel yayın sistemi kurarak ve sağlaştırmak bilimsel yayıncılıktaki eşitsizlikleri şiddetlendirdiklerini savunmaktadır. Öte yandan Kuzey Amerika'da giderek artan sayıda kütüphane, aboneliklerini maliyetlerden tasarruf etmek için tam yayıncı dergileri paketi yerine paketlerin içerisinden sınırlı başlıkları tercih etmektedir (Kwon, 2018). California Üniversitesi, ücretleri düşüren ve akademisyenlerin çalışmalarına açık erişimi önceliklendiren bir anlaşmaya varılamaması nedeniyle ise Elsevier tarafından yayımlanan dergilere aboneliğini sona erdirmiştir (Wilke, 2019). Ayrıca açık erişim sürecine ilişkin bazı şüpheler de bulunmaktadır. Herb ve Schöpfel (2018), otuz yıl öncesine kadar bilgi erişimle ilgili bir sorun varken bugün yayıncılığı kimin kontrol ettiği, bilimsel süreç ve çıktılarının kontrolü ve idaresi ile ilgili bir sorun olduğunu; eski eşitsizlikler devam ederken yeni eşitsizliklerin ortaya çıktığını belirterek konuya farklı bir açıdan bakmaktadırlar. Yazarlar, açık erişimin, yeni ve daha eşitlikçi bir bilimsel iletişim döneminin başlangıcı mı yoksa şu anda bilim tarafından üretilen büyük veri üzerinde özel şirketlerin kontrollerini genişletmelerine izin veren başka bir truva atı olup olmadığını sorgulamakta ve açık bölünme (open divide) sorununu gündeme getirmektedirler. Gökkurt (2017) ise açık erişim yayıncılığında yaşanan bütün olumlu gelişmelere rağmen üniversite kütüphanelerinin dijital dünyaya uyum mücadelesinin yeterli ve yetkin düzeyde gerçekleştirilemeyeceği kaygısı olduğunu; bu nedenle tüm paydaşların ulusal ölçekli konsorsiyal uygulamalar ile kaynaklarını birleştirmeleri ve yeni stratejiler ortaya koymaları gerektiğini vurgulamıştır.

Martin'in (2010) belirttiği üzere akademik kütüphaneler, ücretsiz ve açık erişim dermelerinin yönetimine öncelik vermeli ve bunları daha kullanışlı hale getirmelidir. Sonuç olarak kütüphaneler ve bilgi uzmanları, bilim insanlarının ve alanda çalışanların hangi kaynakları nasıl kullandığını ya da onların atıf davranışlarını ve bilgi gereksinimlerini en iyi biçimde saptamak zorundadır. Bunu somut olarak ortaya koymanın yollarından birisi de üretilen bilimsel çalışmaların kaynaklarının analiz edilmesinden geçmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Soruları

Bu araştırmada "Serbest erişilebilir bilgi kaynakların bilimsel iletişime ideal katkısı somut olarak nasıl saptanabilir?" sorusuna yanıt aranmaya çalışılmıştır. Çalışma, yukarıda değinilen durumlar bağlamında, Web'de ücretsiz ve hiçbir abonelik gerektirmeden erişilebilen serbest erişimli kaynakların KBB alanında ilgili örneklem bağlamında (BD ve TK dergilerinin beş yıllık 2015-2019 beş yıllık zaman diliminde yer alan sayılarında yayımlanan hakemli makaleler) bilimsel iletişim sürecine ideal düzeyde ne tür bir olası katkıda bulunduğunu, hangi tür ve dillerde üretilen kaynaklara erişimin ne oranda olanaklı olduğunu ortaya koymayı amaç edinmiştir. Bu kapsamda araştırma, ilgili örneklem bağlamında aşağıdaki soruları yanıtlamayı amaçlamaktadır:

- KBB alanında, yıllara göre serbest erişimli bilgi kaynağı dağılımı nedir?
- KBB alanında, serbest erişimli kaynak türleri nelerdir?
- KBB alanında, serbest erişimli kaynakların dilleri nelerdir?
- Dergi, yıl ve kaynak türü ile serbest erişimlilik arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

Yöntem

Araştırma Deseni

Çalışmada, KBB alanına ilişkin özel bir tür dokümanter araştırma olan bibliyometri (Connoway ve Powell, 2010, s. 81) yöntemine göre bibliyografik künyelerin atıf analizi gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama ve Sınırlılıklar

Bu araştırmada KBB alanında yayıncılık faaliyetini uzun süredir hakemli ve açık erişimli olarak sürdüren BD ve TK dergilerinde son beş yılda, 2015-2019 zaman diliminde, yayımlanan hakemli makaleler bu çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Türk Kütüphaneciliği 1952 yılından bu yana yayın yaşamını aralıksız sürdüren ve Türk Kütüphaneciler Derneği tarafından üç ayda bir yayımlanan hakemli bir dergidir (Tütürk Kütüphaneciliği Yönetim Belgesi, t. y.). Bilgi Dünyası ise 2000 yılından bu yana ÜNAK tarafından hakemli bir dergi olarak altı ayda bir yayımlanmaktadır (Dergi Hakkında, t. y.).

Belirtilen zaman diliminde Bilgi Dünyasında 47, Türk Kütüphaneciliğinde ise 52 hakemli makale yayımlanmıştır. Bu makalelerin 11'i (9 BD, 2 TK) İngilizce, 88'i (38 BD, 50 TK) Türkçe dilinde yayımlanmıştır. Bilgi Dünyası makalelerinde 1975, Türk Kütüphaneciliği makalelerinde ise 2417 olmak üzere toplamda 4392 kaynağa atıfta bulunulduğu belirlenmiştir. Ancak künyeleri doğrulanamayan, makalelerin kaynakçası dışında herhangi bir yerde bulunamayan/doğrulanamayan bibliyografik kimlikler çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu bağlamda her iki dergide de dört tanesinin bibliyografik bilgilerine dair Web'de doğrulayıcı bir bilgi bulunamaması nedeniyle sekiz kaynak çalışmada kapsam dışı tutulmuş olup toplamda 4384 atfın analizi gerçekleştirilmiştir.

4384 atıf, serbest erişimlilik açısından Google ve Google Akademik'te herhangi bir kişisel bilgi, kütüphane üyeliği ve sistemlere abonelik olmaksızın anonim olarak Opera Web tarayıcısında Nisan-Eylül 2020 zaman diliminde sorgulanmıştır. Burada önemli olan nokta, bilgi erişim sürecinin herhangi bir sisteme herhangi bir üyelik veya abonelik olmaksızın anonim olarak gerçekleştirilmesidir. Atıf analizinde, atıfların dergilerde hangi yıllarda ne oranda kullanıldığı, bilgi kaynağı türleri, dilleri, serbest erişim durumları ve erişim adresleri (URL ya da DOI) Excel'de kayıt altına alınmıştır. Bu çalışmada araştırmacıların makalelerinde bulunan kaynakçalarında kaynaklara elektronik erişime dair bir bilgi verip vermediğine bakılmaksızın kullandıkları bütün kaynakların Web'de anılan zamanda erişilir olup olmadığı sınanmıştır. Bazı durumlarda da bibliyografik kimliklerdeki eksiklikler/yanlışlıklar nedeniyle Google aracılığıyla dergi sayfaları, YÖK Tez Merkezi gibi sistemlerden yararlanılmıştır. Onun dışında bütün çalışmalar başlıkları ve diğer bilgileri ile Google veya Google Akademik'te aranmıştır. Güncellenmiş ve arşivlenmiş Web sayfalarının durumu erişilebilir olarak belirlenmiştir. Bir diğer ayrıntı ise ResearchGate'te anonim olarak kaynaklara erişmek mümkünken Academia'da ilgili dokümana erişmek için sisteme üye olmak zorunlu tutulmaktadır. Bütün bu konular serbest erişilebilirliği etkileyen unsurlardır. Ayrıca Google ve Google Akademik'te yapılan taramalarda bazı gölge kütüphanelerden de sonuçların gelebildiği ve ölü linklerin bulunduğu gözlenmiştir. Çalışmada bibliyografik künyelerdeki yazar, yıl ve başlık bilgileri atıf analizi kapsamı dışında tutulmuştur.

Veri Analizi

Araştırmada bibliyometri yöntemi benimsenmiş olduğundan veriler atıf analizi (Campanario, 2003, ss. 76-78) tekniğiyle incelenmiştir. Çalışmalarda birden fazla atıfta bulunan kaynaklar birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmiş olup erişildiği elektronik adreslerden yalnızca biri veri tablosuna kaydedilmiştir. Atıflar, hangi dergide yer aldığına, yıllara, dillerine, türlerine ve serbest erişim durumlarına göre sistematik olarak kategorize edilmiştir. Makalelerde kullanılan kaynaklar sekiz temel kategoride sistematize edilmiştir. Bunlardan *makaleler*, hakemli makaleleri; *kitaplar*, kitap içi bölümleri ve kitapları; *toplantı kaynakları*, bildiri, toplantı sunumu gibi toplantılarla ilgili bütün kaynakları; *Web siteleri*, bloglar, resmi kurum ve kuruluş siteleri gibi Web kaynaklarını; *tezler*,

uzmanlık, lisansüstü ve doçentlik tezlerini; *raporlar*, kurum ve kuruluşların ürettiği raporları; *hukuki kaynaklar*, yasa, yönetmelik, uluslararası antlaşmalar gibi mevzuatı; *diğer* kategorisi ise bildirgeler, ilkeler, el kitapları, ansiklopediler, gazeteler, bibliyografyalar, sözlükler, istatistikler, görüş yazıları, kitap tanıtımları, editoryaller vb. toplamda az bir oranı kapsayıp istatistiksel olarak sunulması uygun görülmeyen bütün çalışmaları ve türü belirlenemeyen ya da bilinmeyen kaynakları kapsamaktadır. Kaynakların dilleri ise üç temel kategoride analiz edilmiştir. *İngilizce* kategorisinde İngilizce; *Türkçe* kategorisinde Türkçe; *diğer* kategorisinde ise İspanyolca, Almanca, Fransızca, Yunanca, Arapça, Azerbaycan Türkçesi, Çekçe, Katalanca, Rusça, Slovak Dili, Afrika Dili, Korece gibi az veriye sahip diller ve bilingual ve dili belirlenemeyen bütün çalışmalar yer almaktadır. Atıf analizi gerçekleştirilen veriler, tanımlayıcı istatistiklerle görselleştirilerek "Bulgular" bölümünde sunulmuştur. Verilerin sistematikleştirilmesi ve görselleştirilmesinde Excel programından, analizinde ise IBM SPSS Statistics 22 yazılımından yararlanılmıştır.

Bulgular

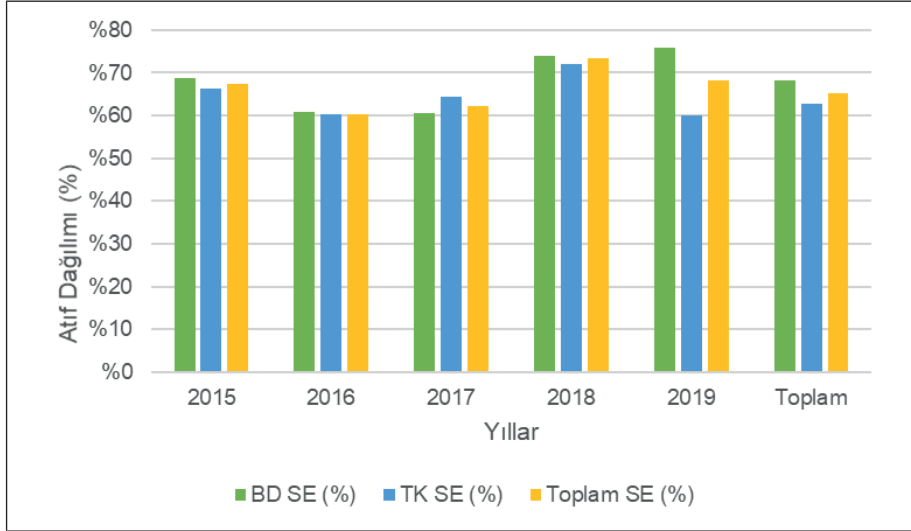
Bulgular bölümünde öncelikle araştırma verilerine yönelik tanımlayıcı istatistikler ve atıflara serbest erişim oranları yıllara, yayın türlerine (bilgi kaynağı türleri) ve dillerine göre kategorize edilerek verilmiştir. Tablo 1'de atıfların hem genel durumu hem de yıllara göre dağılımı sunulmuştur.

Tablo 1

Atıfların Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	BD (%)	TK (%)	Toplam (%)
2015	%23	%20	%21
2016	%18	%46	%34
2017	%20	%11	%15
2018	%19	%8	%13
2019	%21	%16	%18
Toplam	%100	%100	%100

Tablo 1'de görüldüğü üzere 2015-2019 zaman aralığında kullanılan atıf niceliğinde yıllar ve dergiler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Veriler ışığında BD'nin atıflarının TK'nin atıflarından daha dengeli dağılım gösterdiği söylenilebilir. Toplam atıf sayısına bakıldığında ise en fazla atfın 2016 yılında kullanıldığı görülmektedir. 2016 yılını, 2015, 2019, 2017 ve 2018 sırasıyla izlemektedir. BD dergisinde en fazla atıf sırasıyla 2015, 2019, 2017, 2018 ve 2016 yıllarıdır. TK dergisinde ise en yüksek atıf oranı sırasıyla 2016, 2015, 2019, 2017 ve 2018 yıllarıdır. Toplam atıftan ne kadarının serbest erişimli olduğu ise Şekil 1'de gösterilmiştir.

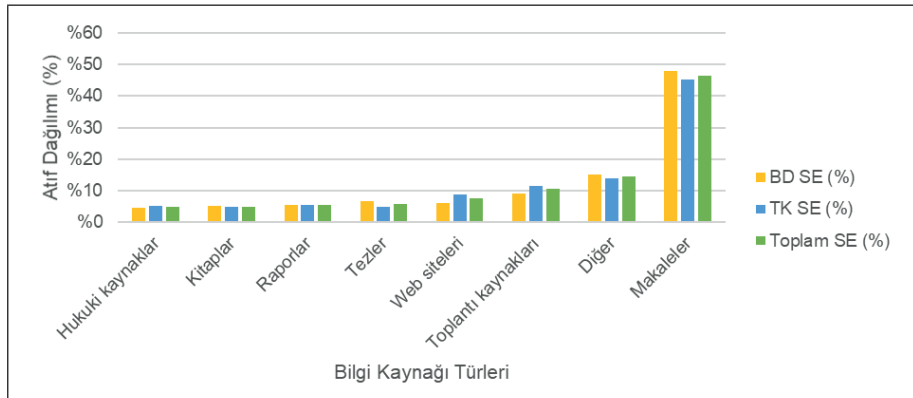
Şekil 1*Serbest Erişimli Kaynakların Yıllara Göre Dağılımı*

Şekil 1, toplamda ve iki dergi özelinde 2015-2019 zaman aralığında bilimsel makalelerde kullanılan kaynakların hangi oranda serbest erişimli (SE) olduğunu göstermektedir. Toplam SE değeri, yıllar bazında serbest erişilen kaynağın, aynı yıldaki toplam kaynağa oranlanması ile bulunmuştur. Şekil 1'de sunulan verilere dayanarak serbest erişimli kaynak oranlarının toplam atıf oranı ile yıllar bazında paralellik gösterdiği söylenebilir. Şekil 1'deki oranlara bakıldığında toplamda en fazla serbest erişimli kaynağı içeren yılın 2018 olduğu görülmektedir. 2018 yılını, 2019, 2015, 2017 ve 2016 yılları izlemektedir. BD dergisinde kullanılan toplam atfın %68'inin; TK dergisinde ise %63'ünün serbest erişimli olduğu görülmektedir. Yılların toplamında ise genel olarak kullanılan 4384 atfın %65'inin serbest erişimli olduğu saptanmıştır. Bu oranlar oldukça dikkat çekicidir; çünkü kaynakların yarısından fazlasına herhangi bir ücret ödemesizin Web üzerinden serbest erişimin olanaklı olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada serbest erişimli kaynakların yıllara göre bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Pearson'ın Ki-Kare testi yapılmış olup serbest erişimli olma durumu ve yıllar arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır ($X^2(4, N = 4384) = 39,243, p = ,000$). Ayrıca dergiler ve serbest erişimli kaynak kullanmaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu Pearson'ın Ki-Kare analizi sonucunda belirlenmiştir ($X^2(1, N = 4384) = 13,938, p = ,000$). Dolayısıyla iki dergideki kullanılan atıflar ve onların serbest erişimli olması arasında bağımlı bir ilişki bulunmaktadır. Analizi gerçekleştirilen atıfların türlerine göre dağılımı ise Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2*Atıfların Bilgi Kaynağı Türlerine Göre Dağılımı*

Bilgi Kaynağı Türleri	BD (%)	TK (%)	Toplam (%)
Hukuki kaynaklar	%3	%3	%3
Kitaplar	%17	%23	%20
Raporlar	%4	%4	%4
Tezler	%6	%4	%5
Web siteleri	%6	%7	%6
Toplantı kaynakları	%8	%11	%10
Diğer	%14	%12	%13
Makaleler	%42	%36	%39
Toplam	%100	%100	%100

Tablo 2’de atıflarda kullanılan bilgi kaynağı türleri dergiler özelinde ve genel olarak sunulmuştur. Tablo 2’de görüldüğü üzere atıflarda kullanılan kaynaklar, türlerine göre sırasıyla *makaleler*, *kitaplar*, *diğer kaynaklar*, *toplantı kaynakları*, *Web siteleri*, *tezler*, *raporlar*, *hukuki kaynaklar*dır. BD ve TK dergilerinde toplam kaynak dağılımına benzer biçimde en fazla kullanılan ilk üç kaynağın *makaleler*, *kitaplar* ve *diğer yayınlar* olduğu belirlenmiştir. Kaynakların oranlarına bakıldığında atıfların toplamda ve dergilere göre en fazla makale, kitap ve toplantı kaynaklarından oluştuğu gözlenmektedir. Makalelerin bulunduğu dergilerdeki bilgi kaynağı dağılım oranları da buna paralel biçimdedir. Serbest erişimli kaynakların türlere göre dağılımı Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2*Serbest Erişimli Kaynakların Türlerine Göre Dağılımı*

Şekil 2'de toplam atıf oranı sekiz temel kategoride sunulmuştur. Oranlar incelendiğinde atıfların kaynak türü dağılımının farklılık gösterdiği görülmektedir. Şekil 2'deki Toplam SE değeri, türler bazında serbest erişimli kaynakların, serbest erişimli kaynak toplamına oranlanması ile bulunmuştur. Bu bağlamda toplamda serbest erişim oranı en yüksek bilgi kaynağı türlerinin *makaleler* (%46), *diğer kaynaklar* (%14) ve *toplantı kaynakları* (%11) olduğu saptanmıştır. BD ve TK dergilerinde de ilk üç sırada aynı kaynaklar yer almaktadır. Serbest erişimli olarak erişilen kaynakların son sıralarında ise *hukuki kaynaklar*, *kitaplar* ve *raporlar* yer almaktadır. Verilerden anlaşılacağı üzere makaleler serbest erişimli kaynakların neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Kitapların toplam atıf sıralamasında ilk üçte yer alırken serbest erişimli kaynak oranında son üçte yer alması bulgulara dikkat çeken bir diğer noktadır. Pearson'ın Ki-Kare testi ile açık erişim durumu ve atıf yapılan kaynak türleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir ($X^2(7, N = 4384) = 1219,502, p = ,000$). Analize dayalı olarak serbest erişimli olma durumu ve atıf yapılan kaynak türleri arasında bağımlı bir ilişki olduğu söylenebilir. Kaynakların dillere göre dağılımı Tablo 3'te sunulmuştur.

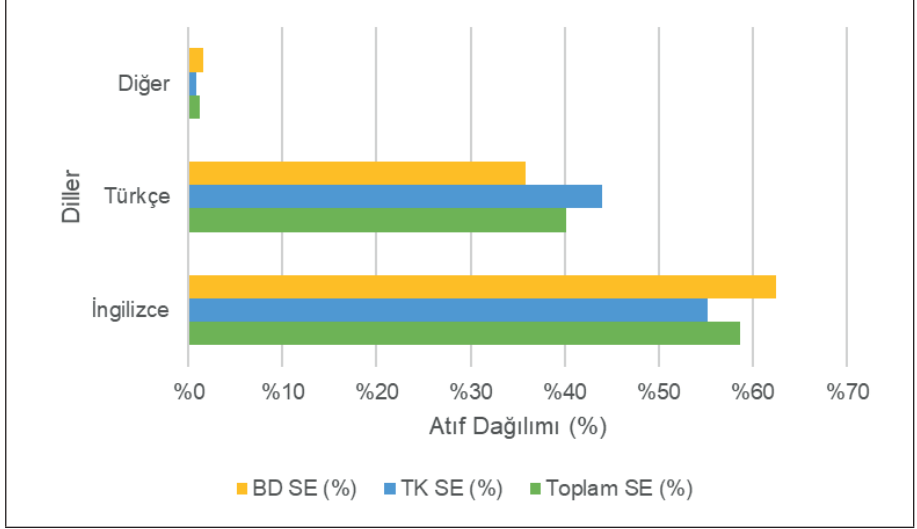
Tablo 3*Atıfların Dillere Göre Dağılımı*

Diller	BD (%)	TK (%)	Toplam (%)
İngilizce	%65	%54	%59
Türkçe	%34	%45	%40
Diğer	%1	%1	%1
Toplam	%100	%100	%100

Tablo 3'te görüldüğü üzere iki dergide de çeşitli dillerde çalışmalardan yararlanıldığı saptanmıştır. Dergilerde kullanılan atıfların çoğunluğunun *İngilizce* olması, ulusal literatürde ana dilinden (Türkçe) yoğun biçimde kullanımını göstermesi açısından ilgi çekicidir. Öte yandan hakemli çalışmalarda ana dilin de üzerinde İngilizce kaynaklardan yararlanılmış olması bilim dilinin İngilizce olması bakımından beklenen bir sonuçtur. Makalelerde kullanılan dillerin dağılımında *İngilizceyi* (%59), *Türkçe* (%40) izlemektedir. Diğer diller ise atıfların yalnızca %1'ini oluşturmaktadır. Dergiler özelinde de en çok İngilizce kaynağın kullanıldığı görülmektedir. Serbest erişimli kaynakların dil dağılımı ise aşağıda Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3

Serbest Erişimli Kaynakların Dillere Göre Dağılımı

Şekil 3'te üç farklı kategoride sistematize edilen kaynaklardan serbest erişimli olanlarının dillere göre dağılımı görülmektedir. Şekil 3'teki Toplam SE değeri, ilgili dildeki serbest erişimli kaynakların toplamdaki serbest erişimli kaynağa oranlanması ile bulunmuştur. Çalışmalarda kullanılan atıfların dilleri ile bu dillerdeki serbest erişimli kaynak oranı dergiler özelinde ve toplamda benzerlik göstermektedir. Ayrıca BD dergisinde İngilizce kaynak kapsamı (%62) TK dergisinden (%55) fazla iken Türkçe kaynaklarda (%36 BD, %44 TK) ise aksi durum söz konusudur. Dergilerde de benzer biçimde ilk sırayı İngilizce çekmektedir. Diller ile kaynaklara serbest erişim durumu arasında bir bağımlılık olup olmadığı saptamak için Pearson'ın Ki-Kare testi gerçekleştirilmiştir. Buna göre bu iki değişken arasında bir bağımlılık, ilişki olmadığı test edilmiştir ($X^2(2, N = 4384) = 1,681, p = ,432$).

Tartışma

Bu araştırmada, KBB literatüründe serbest erişimli kaynakların kullanımı yoluyla serbest erişimin bilimsel iletişim sürecine katkısı saptanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda serbest erişimin bilime katkısının somut olarak ispatlanabilmesi için BD ve TK dergilerinde 2015-2019 zaman aralığında yayımlanan bilimsel çalışmaların kullandığı kaynakların atıf analizi gerçekleştirilmiştir. Atıf analizinde çalışmaların dergilerde hangi zamanda kullanıldığı, türleri ve dilleri belirlenmiştir.

Araştırma bulgularına göre BD dergisinde toplamda atıfların %68'ine, TK dergisinde ise %63'üne anonim olarak Web üzerinde erişilebildiği bulgulanmıştır. Toplam serbest erişimli kaynak oranı ise %65 olarak saptanmıştır. Makalelere serbest erişilebilirliğinin yaklaşık üçte iki oranında olmasının açık erişim dergilerinin yanı sıra çalışmaların ön baskısının ya da yazar kopyasının açık erişim sistemleri, kişisel Web siteleri ya da akademik sosyal ağlarda erişilebilir olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırma bulguları türler bağlamında değerlendirildiğinde çalışmalarda kullanılan kaynaklar içerisinde makaleler, kitaplar ve toplantı kaynakları ilk üç sırada iken serbest erişimli kaynaklar toplamında ve dergiler özelinde ise ilk üç sırayı *makaleler, diğer kaynaklar ve toplantı kaynaklarının* aldığı görülmektedir. Dolayısıyla kitaplara serbest erişim oranının bu bağlamda onların kullanım oranına göre daha düşük olduğunu söylemek mümkündür.

Serbest erişimli kaynaklarda İngilizce dilinde üretilen çalışmaların egemenliği gözlenmiştir. Türkiye adresli yayıncılığın baskın olduğu iki dergide de kullanılan atıfların büyük çoğunluğunun İngilizce olması ve en çok serbest erişimli kaynağın da İngilizce dilinde üretilmiş olması hem şaşırtıcı hem de çağın koşulları ve bilimdeki egemen dilin İngilizce olduğu dikkate alındığında beklenen de bir sonuçtur. İlgili örneklem bağlamında kaynakların serbest erişimlilik durumu ile dergiler, yıllar ve bilgi kaynağı türleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu; dil bağlamında ise serbest erişim durumu ve diller arasında bağımlı bir ilişkinin olmadığı analiz edilmiştir.

Literatürde de çalışma bulgularına benzer sonuçlara ulaşıldığı gözlenmiştir. Willinsky (2007), Wikipedia makalelerinden oluşan bir örneklemde makalelerde kullanılan çalışmaların %60'ına; Grigas ve diğerleri 2017 yılında yayımlanan çalışmalarında Vilnius Üniversitesinde üretilmiş lisansüstü tezlerde kullanılan kaynakların %57'sine, Güngör (2020) ise Bilgi ve Belge Yönetimi ana bilim dalında yürütülen lisansüstü tezleri analiz ettiği çalışmasında %61 oranında kaynağa açık erişimli olarak erişildiğini belirtmişlerdir. Görüldüğü üzere literatürdeki çalışmalarda da incelenen kaynakların yarısından fazlasına açık erişimli ya da serbest erişimli olarak erişilebildiği saptanmıştır. Güngör'ün (2020, s. 19) çalışmasında tezlerde kullanılan kaynakların çoğunlukla yerli olduğu belirtilmişken bu çalışmada en fazla İngilizce kaynak kullanıldığı belirlenmiştir. Aynı alandaki lisansüstü tezler ile hakemli makaleler arasında bu açıdan bir farklılık olduğu rahatlıkla söylenebilir. Buna ek olarak Güngör'ün araştırmasında en çok kullanılan açık erişimli kaynak türü %37'lik oranla dergi ve %24'lük oranla kitap olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada ise kitaplar toplamda en fazla kullanılan kaynaklardan biri olmasına rağmen en az serbest erişime sahip kaynaklar arasında yer almıştır. Çalışmanın özgün yanı ulusal literatürde bilimsel dergilerde yayımlanan makalelerde kullanılan serbest erişimli kaynakları, türleri ve dilleri bağlamında kapsamlı biçimde kategorize etmiş olmasıdır. Bilimsel iletişim sürecinde büyük öneme sahip hakemli makalelerin bu açıdan analiz edilmesi bilimsel bilgiye özgür ve serbest erişiminin katkısını ortaya koymak açısından son derece önemlidir.

Bulgularda görüldüğü üzere birçok tür ve dildeki bilgi kaynağına yüksek bir oranda serbest erişimin olanaklı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, makalelerde kullanılan Web sitelerinin adres değiştirip geçmişlerini arşivlememesi ya da onlara yönlendirmede bulunmaması, çalışmalarda kullanılan linklerin güncelde/araştırma yapılan süreçte ölü olması gibi durumların özellikle Web kaynaklarında serbest erişim oranını azalttığı görülmüştür. Ancak WayBack Machine sayesinde kimi zaman eski Web sayfalarına erişim olanaklı olmuştur. Bunun yanı sıra YÖK Tez Merkezi bir açık erişim sistemi olsa da tezlere erişirken bu sisteme yönlendiren diğer sistemlerin (tezarsivi.com gibi) Web'de daha görünür olduğu gözlenmiştir. Öte yandan gölge kütüphanelerde sunulan kaynakların sayısı ise gittikçe artmaktadır. Bu çalışmada da atıflar analiz edilirken bu sitelerden kaynaklara erişim sağlanabildiği gözlenmiştir.

Sonuç

Bilimsel iletişimde Web siteleri, Wikipedia gibi platformlar, akademik sosyal ağlar, açık erişim sistemlerinin ve gölge kütüphanelerin varlığı gün geçtikçe etkisini derinden hissettirmektedir. Bu çalışma bilimsel iletişimde büyük yere sahip olan hakemli makalelerin serbest erişimli kaynaklardan ideal olarak hangi düzeyde yararlanabileceğini somutlaştırarak, Web'in, serbest erişimin, çevrim içi kaynakların bilime katkısını ortaya koymayı amaçlamıştır.

Çalışma bulgularında görüldüğü üzere hem dergiler özelinde hem toplamda kullanılan kaynakların yarısından fazlasına serbest erişimli olarak özgürce erişildiği saptanmıştır. Ayrıca bilimsel çalışmalarda İngilizce dilinin egemenliği çoğunluğunu Türkçe makalelerin oluşturduğu dergilerde de etkisini göstermektedir. Bunun yanı sıra İngilizce kaynakların serbest erişimlilik oranının Türkçeden yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum aslında bilim dilinin İngilizce olmasına ve İngilizce içeriğin ve serbest erişimli kaynağın Web'de daha fazla bulunduğu gerçeğine de işaret etmektedir. Ayrıca hakemli makalelerde, makalelerden sonra ikinci sırada kullanılan kaynak olmasına rağmen kitaplara yüksek oranlı serbest erişimin kısıtlı olması bulgularla somut olarak desteklenmiştir. Serbest erişimin makalelerde kitaplardan yoğun biçimde etkisini gösterdiği söylenebilir. Yaklaşık %65 olarak saptanan serbest erişimli kaynak kapsamı, bireylerin akademik çalışmalarda dahi kütüphaneye değil arama motorlarına yönelişi, açık erişim ve onun da ötesine geçmeye başlayan serbest erişim kütüphanelere hizmetlerini ve bütçelerini gözden geçirmek için önemli ipuçları sunmaktadır. İki farklı dergide de serbest erişim oranlarının birbirine yakın çıkması ve literatürde de benzer bulgulara rastlanmış olması serbest erişimin bilime özeldir KBB alanına etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Öneriler

Açık bilim ve açık erişimin serbest erişilebilirliğe ivme kazandırdığı ve durmaksızın kazandıracığı bir gerçektir. Kütüphaneler bütün bu gelişmeleri ve değişimleri dikkate

arak yollarını çizmelidir. Yoksa gölge kütüphaneler, ilgili açık erişim sistemleri, akademik sosyal ağlar, kurumsal ve kişisel arşivler ve Web'deki diğer kaynaklar yoluyla bireyler bilgiye ulaşabilmekte olup eğilimleri de bu yöndedir. Web'deki ölü link niceliğini azaltmaya yönelik önlemler alındıkça da serbest erişim oranının artacağı unutulmamalıdır. Ayrıca YÖK Tez Merkezi ve diğer açık erişim sistemleri Web'de görünürlüğünü artırmalıdır. Öte yandan gölge kütüphanelerin bilimsel iletişim sürecindeki yeri bilim topluluğu tarafından ivedi bir biçimde ele alınmalıdır.

Gelecekte ulusal çapta uygun örneklem seçilerek bilimsel çalışmalarda kullanılan kaynakları hem kütüphane hem de Web'in ne oranda kapsadığına yönelik karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir. Veriler ışığında bilgi merkezleri tarafından veri tabanlarına, bütünleşik arama motorlarına harcanan tutarlar gözden geçirilmelidir.

Teşekkür

Değerli Hocalarım Prof. Dr. Oya Gürdal'a süreçteki bütün desteği ve ilk taslağı okuyarak kavramsal önerilerde bulunduğu, Prof. Dr. Özlem Gökkurt Demirtel'e çalışmada uygun terimlerin seçilmesindeki kılavuzluğu, Prof. Dr. Fatih Rukancı'ya çalışmanın ilk taslağını okuyarak beni yönlendirdiği için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çıkar Çatışması

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul Kararları ve İzinler

Araştırma, etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

About: What is cOAlition S? (t. y.). <https://www.coalition-s.org/about/>

ANKOS Web. (2021, 17 Şubat). ANKOS ile Cambridge University Press arasında imzalanan "Okuyayım" anlaşması [Youtube Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=EPnBGMqll4>

Archambault, É., Amyot, D., Deschamps, P., Nicol, A., Provencher, F., Rebout, L. ve Roberge, G. (2014). Proportion of open access papers published in peer-reviewed journals at the European and world levels: 1996-2013. *Copyright, Fair Use, Scholarly Communication, etc.*, 8. <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=scholcom>

Dergi Hakkında. (t.y.). *Bilgi Dünyası*. <https://bd.org.tr/index.php/bd/about>

Brody, T. (2004). Citation analysis in the open access world. *Interactive Media International*. <https://citeserx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.493.3951&rep=rep1&type=pdf>

Budapest Open Access Initiative. (2002). <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>

Budapeşte Açık Erişim Girişimi. (2002). <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/translations/turkish-translation>

- Campanario, J. M. (2003). Citation analysis. J. Feather ve P. Sturges (Yay. Haz.), *International Encyclopedia of Information and Library Science* içinde (2. bs., ss. 76-78). Routledge.
- Casserly, M. F. ve Bird, J. E. (2003). Web citation availability: Analysis and implications for scholarship. *College and Research Libraries*, 64(4), 300-317. <https://doi.org/10.5860/crl.64.4.300>
- Connaway, L. S. ve Powell, R. R. (2010). *Basic research methods for librarians* (5. bs.). Libraries Unlimited.
- Correa, J. C., Laverde-Rojas, H., Marmolejo-Ramos, F., Tejada, J. ve Bahník, Š. (2020). *The SCI-HUB effect: SCI-HUB downloads lead to more article citations*. <http://arxiv.org/abs/2006.14979>
- Davis, P. M. ve Cohen, S. A. (2001). The effect of the Web on undergraduate citation behavior 1996-1999. *Journal of American Society for Information Science and Technology*, 52(4), 309-314. <https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/2557/52.4davis.pdf?sequence=1>
- Dellavalle, R. P., Hester, E. J., Heilig, L. F., Drake, A. L., Kuntzman, J. W., Graber, M. ve Schilling, L. M. (2003). Going, going, gone: Lost Internet references. *Science*, 302(5646), 787-788. <https://doi.org/10.1126/science.1088234>
- Duić, M. (2019). In labyrinths of digital text: use of Web literature by faculty from two Croatian universities. *Information Research*, 24(1). <http://informationr.net/ir/24-1/istic2018/istic1821.html>
- Gökkurt, Ö. (2017). Üniversite kütüphaneleri ve ulusal akademik e- yayınlar: "Büyük dev açık kütüphane düşü". *ÜNAK Akademik Kütüphanelerde Kaynak Yönetimi Sempozyumu, 12-14 Ekim 2017*. https://www.researchgate.net/profile/Oezlem-Goekkurt-Demirtel/publication/321905033_Universite_Kutuphaneleri_ve_Ulusal_Akademik_e-Yayinlar_Buyuk_Buyuk_Dev_Acik_Kutuphane_Dusu_University_Great_Libraries_and_National_Academic_e-Publications_The_Great_Big_Giant_Open_Library_Dream/links/5a38bc90a6fdccdd41fe6d18/Ueniversite-Kuetuephaneleri-ve-Ulusal-Akademik-e-Yayinlar-Bueyuek-Bueyuek-Dev-Acik-Kuetuephane-Duesue-University-Great-Libraries-and-National-Academic-e-Publications-The-Great-Big-Giant-Open-Library-D.pdf
- Grigas, V., Juzeniene, S. ve Velickaite, J. (2017). "Just Google it" – The scope of freely available information sources for doctoral thesis writing. *Information Research*, 22(1). <http://informationr.net/ir/22-1/paper738.html>
- Güngör, T. (2020). Bilgi ve Belge Yönetimi anabilim dalında yapılan tezlerde açık erişimli kaynak kullanımı. Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü ve Hacettepe Üniversitesi Bilgi Topluluğu (Ed.), *Açık Bilim ve Bilimsel İletişim: 4. Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğrenci Kongresi, 16 Nisan 2020, Genişletilmiş Bildiri Özetleri* içinde (ss. 16-19). Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. http://bby2020kongre.bilgiyonetimi.net/wp-content/uploads/sites/28/2020/08/acik_bilim_bilimsel_iletisim.pdf
- Gürdal Tamdoğan, O. (2013). Sosyal bilimlerde ve insan bilimlerinde bilgi kaynaklarının ve kütüphane kurumunun yarattığı değeri ölçmeye dayalı bir metodoloji: Atıf analizi bulguları - II. *Türk Kütüphaneciliği*, 27(1), 25-51. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/811518>
- Herb, U. ve Schöpfel, J. (2018). Open divide emerges as open access unfolds. J. Schöpfel ve U. Herb (Ed.), *Open divide: Critical studies on open access* içinde (ss. 7-13). Litwin. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1206390>

- Himmelstein, D. S., Romero, A. R., Levernier, J. G., Munro, T. A., McLaughlin, S. R., Greshake Tzovaras, B. ve Greene, C. S. (2018). Sci-Hub provides access to nearly all scholarly literature. *eLIFE* içinde (C. 7). <https://doi.org/10.7554/eLife.32822>
- Jamali, H. R. ve Asadi, S. (2010). Google and the scholar: the role of Google in scientists' information-seeking behaviour. *Online Information Review*, 34(2), 282–294. <https://doi.org/10.1108/14684521011036990>
- Kwon, D. (2018, 11 Haziran). North American universities increasingly cancel publisher packages. *The Scientist Magazine*. <https://www.the-scientist.com/news-opinion/north-american-universities-increasingly-cancel-publisher-packages-64324>
- Maharana, B., Nayak, K. ve Sahu, N. K. (2006). Scholarly use of Web resources in LIS research: A citation analysis. *Library Review*, 55(9), 598–607. <https://doi.org/10.1108/00242530610706789>
- Manca, S. (2018). ResearchGate and Academia.edu as networked socio-technical systems for scholarly communication: a literature review. *Research in Learning Technology*, 26(2008), 1–16. <https://doi.org/10.25304/rlt.v26.2008>
- Martin, R. A. (2010). Finding free and open access resources: A value-added service for patrons. *Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery and Electronic Reserve*, 20(3), 189–200. <https://doi.org/10.1080/1072303X.2010.491022>
- Martín-Martín, A., Thelwall, M., Orduna-Malea, E. ve Delgado López-Cózar, E. (2020). Google Scholar, Microsoft Academic, Scopus, Dimensions, Web of Science, and OpenCitations' COCI: a multidisciplinary comparison of coverage via citations. *Scientometrics*, 126, 871-906. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11192-020-03690-4.pdf>
- McCullough, A. (2017). Does it make a sound: Are open access monographs discoverable in library catalogs? *Portal: Libraries and the Academy*, 17(1), 179–194. <https://doi.org/10.1353/pla.2017.0010>
- McCown, F., Chan, S., Nelson, M. L. ve Bollen, J. (2005). *the availability and persistence of Web references in D-Lib Magazine*. <https://arxiv.org/ftp/cs/papers/0511/0511077.pdf>
- Norris, M., Oppenheim, C., ve Rowland, F. (2008). Finding open access articles using Google, Google Scholar, OALster and OpenDOAR. *Online Information Review*, 32(6), 709–715. <https://doi.org/10.1108/14684520810923881>
- Pooley, J. (2020, 21 Şubat). *Read-and-Publish Open Access deals are heightening global inequalities in access to publication*. <https://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2020/02/21/read-and-publish-open-access-deals-are-heightening-global-inequalities-in-access-to-publication/>
- Prosser, D. C. (2005). Open access: the future of scholarly communication. *Cadernos Bad*, 1, 6–20. <https://bad.pt/publicacoes/index.php/cadernos/article/download/818/817>
- Purcell, K., Brenner, J. ve Rainie, L. (2012, 9 Mart). *Search Engine Use 2012*. Pew Research Center Internet & Technology. <https://www.pewresearch.org/internet/2012/03/09/search-engine-use-2012/>
- Rather, R. A., Jan, R. ve Loan, F. A. (2006). Search engine coverage of open access corpus in the field of biotechnology. *Trends in Information Management*, 2(1), 1–8. https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID3779774_code2892128.pdf?abstractid=3779774&mirid=1

- Rempel, J. ve Cossarini, D. M. (2013). Communicating the relevance of the library in the age of Google: Improving undergraduate research skills and information literacy through new models of library instruction. *Nordic Journal of Information Literacy in Higher Education*, 5(1), 49–53. <https://doi.org/10.15845/noril.v5i1.176>
- Saberi, M. K. ve Abedi, H. (2012). Accessibility and decay of Web citations in five open access ISI journals. *Internet Research*, 22(2), 234–247. <https://doi.org/10.1108/10662241211214584>
- Schiltz, M. (2018, 4 Eylül). *Why plan S*. <https://www.coalition-s.org/why-plan-s/>
- Sennema, G. (2019). One size does not fit all [Sunum]. *48th General Assembly of Beth, 7-11 September 2019, Oxford, UK*. <https://doi.org/10.1145/2324796.2324863>
- Swartz, A. (2008). *Guerilla Open Access Manifesto*. <https://archive.org/details/GuerillaOpenAccessManifesto>
- Tonta, Y. (2019, 23 Ocak). Bilimsel yayınlara açık erişim modelleri. *Sarkaç*. <https://sarkac.org/2019/01/bilimsel-yayinlara-acik-erisim-modelleri/>
- Tonta, Y., Ünal, Y. ve Al, U. (2007). The research impact of open access journal articles. *Proceedings ELPUB2007 Conference on Electronic Publishing – Vienna, Austria – June 2007*. <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/11625/kcb22.pdf?sequence=1>
- Türk Kütüphaneciliği Yönetim Belgesi. (t. y.). *Türk Kütüphaneciler Derneği*. http://tk.org.tr/belgeler/TK-Yonetim_Belgesi.pdf
- Vaughan, L. ve Shaw, D. (2003). Bibliographic and Web citations: What is the difference? *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 54(14), 1313-1322. <https://doi.org/10.1002/asi.10338>
- Wilke, C. (2019, 1 Mart). With no open access deal, UC breaks with Elsevier. *The Scientist Magazine*. <https://www.the-scientist.com/news-opinion/with-no-open-access-deal-uc-breaks-with-elsevier-65554>
- Willinsky, J. (2007). What open access research can do for Wikipedia. *First Monday*, 12(3). <https://doi.org/https://doi.org/10.5210/fm.v12i3.1624>
- Wu, M. ve Chen, S. (2014). Graduate students appreciate Google Scholar, but still find use for libraries. *The Electronic Library*, 32(3), 375–389. <https://doi.org/10.1108/EL-08-2012-0102>
- Zhang, Y. (1998). The impact of Internet-based electronic resources on formal scholarly communication in the area of library and information science: A citation analysis. *Journal of Information Science*, 24(4), 241–254. <https://doi.org/10.1177/016555159802400403>